

Com tots vostès saben, el que hom convé actualment a anomenar «Franja de Ponent» abraça tot un seguit de comarques que se situen en els límits meridionals del Principat de Catalunya, a cavall de la línia administrativa divisòria actual de les províncies de Lleida i Tarragona i també d'Osca, Saragossa i Terol. Comprèn una cinta de nord a sud que va des dels Pirineus fins als Ports de Morella, amb una superfície al voltant de 4.449 km² i una amplada que oscil·la entre 15 i 30 km. Segons la *Gran enciclopèdia catalana*, aquestes comarques són la Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca, la Terra Alta i el Matarranya.

Els orígens d'aquesta franja de territori cal cercar-los principalment a partir del segle XII en el moment de la formació i la consolidació dels territoris de Catalunya i Aragó.

De totes maneres, s'ha de tenir en compte que ja a començaments del segle IX una bona part del comtat de Ribagorça va ésser alliberada del domini musulmà pel comte Guillem I de Tolosa. Tot i això, els primers comtes de Pallars-Ribagorça de qui hom té notícia van ser Bigó (806-816) i Berenguer de Tolosa (816-833). D'aquesta manera, es començava a forjar una nova entitat que, malgrat vincular-se als països veïns —tant a Catalunya com a Aragó—, tractà de mantenir en tot moment la seva pròpia personalitat. Els reis d'Aragó, com en el cas d'Alfons el Bataller, s'anomenaren «reis de Ribagorça» en reconeixement de la seva independència i la seva personalitat, les quals també foren reconegudes pel sobirà de la Casa de Barcelona.

L'any 1132 Alfons I el Bataller havia fet avançar les conquestes fins a Morella, però dos anys més tard va ésser greument ferit prop de Fraga i seguidament moria a Poleñino, lloc situat prop de la ciutat d'Osca. Totes les terres que havia conquerit pràcticament es tornaven a perdre. Això és molt important tenir-ho en compte a l'hora d'analitzar les reivindicacions territorials d'Aragó. Malgrat que alguns historiadors defensen que Aragó tenia alguns drets sobre aquestes terres, la realitat fou molt diferent, senzillament perquè s'havien perdut i ara eren els sarraïns els qui tornaven a senyorejar-les.

En unir-se Catalunya i Aragó —en ocasió del casament de Ramon Berenguer IV amb Peronella, filla del rei d'Aragó, Ramir II el Monjo—, es féu un gran pas endavant per a la con-

questa de Catalunya i de la resta de les terres de ponent. Pere d'Estopanyà, feudatari del comte de Barcelona, l'any 1142 va conquerir el castell de Montsó. El comte Ermengol VI d'Urgell acomplí un paper molt important en la conquesta d'aquestes terres i preparà el terreny per a la conquesta definitiva de la ciutat de Lleida. L'any 1145 es va esdevenir un fet important per a poder fer avançar d'una manera definitiva les conquestes: a al-Andalus els almoràvits, que tants maldecaps havien donat als regnes cristians, deixaven de governar.

A partir d'aquesta data es conquereixen definitivament les comarques de la Llitera i el Baix Cinca. L'any 1149 es van conquerir Lleida, Fraga i Mequinensa, i Tamarit de Llitera, malgrat que alguns historiadors en situen la conquesta en 1142, també va caure per aquestes dates. La majoria d'aquestes poblacions van ser repoblades per gent de Barcelona, l'Urgell, el Pallars i la Ribagorça, ço que contribuï a una integració ben ràpida del domini lingüístic català.

La ciutat de Tortosa va capitular el dia 31 de desembre de 1148. A partir de 1150, amb la conquesta del territori anterior, la frontera s'havia desplaçat al riu Ebre. A partir d'aquest moment comença la conquesta de les terres catalanes situades al marge dret d'aquest riu, així com les de la comarca del Matarranya i les de la zona d'Alcanyís. La conquesta de tota la zona fou acabada cap al 1160. La conquesta de la comarca del Matarranya cal atribuir-la al comte Ramon Berenguer IV i no pas al seu fill Alfons el Cast, com fins ara s'afirmava en la major part de tractats d'història i en la majoria de manuals.

Una vegada acabada la conquesta de la zona, el sobirà la va repartir entre els senyors que hi havien participat. En síntesi, hem de dir que l'Alta Llitera restà sota control urgellès i sota els dominis dels vescomtes d'Àger, mentre que la Baixa Llitera restà sota els dominis dels barons d'Estopanyà. Els Montcada van senyorejar tota la comarca del Baix Cinca. A l'orde de Calatrava se li va donar el castell d'Alcanyís amb uns amplis dominis. A la família de Torroja, senyors de Solsona, li van correspondre Vall-de-roures i els seus termes i també Massalió. La família dels Cambrils van senyorejar Calaceit, Arenys, Cretes i Lledó; i els Artussola, Maella, Favara, Nonasp i la ciutat de Casp amb els seus termes. Quant als pobladors, pel que fa a la zona de la Llitera baixaren de les muntanyes de la Ribagorça, del Pallars i de l'Urgellet, i més endavant seguiren baixant i repoblaren el Baix Cinca. Els pobladors que visqueren a la dreta de l'Ebre procedien principalment de les comarques del Solsonès, l'Urgell, el Berguedà i el Segrià. Aquests van introduir la llengua, els Usatges de Barcelona i els Costums de Catalunya malgrat que, essent una zona de frontera, hi hagué algunes introduccions procedents d'Aragó.

Amb la conquesta i la repoblació de tot aquest ample i vast territori —específicament parlant— es va donar per acabada la conquesta del Principat de Catalunya. Tanmateix, a les constitucions de pau i treva del 1173 hom va definir Catalunya com a estesa «de Salses a Tortosa i Lleida amb llurs termes», i a les Corts de Lleida del 1214, de «Salses fins al Cinca». Així totes les comarques que formen l'actualment denominada Franja de Ponent restaven incloses dintre dels límits del Principat de Catalunya, i a més la comarca de Sobrarb i les ciutats de Casp i Alcanyís amb els seus termes.

La creació de la Franja

El tercer testament de Jaume I va plantejar la qüestió dels límits entre Aragó i Catalunya, ja que s'hi atribuïen ambdós territoris a dos fills del rei. En un principi, els límits no eren gaire precisos, però el 1224, a les Corts de Barcelona, en les quals l'infant Pere féu un jurament com a hereu de Catalunya, hom aconseguí que el mateix Jaume I definís Catalunya com a compresa «de Salses al Cinca», amb l'oposició evident dels aragonesos. Durant prou temps aquest límit es va mantenir com a definitiu, però l'any 1300, amb motiu de la celebració de les Corts a Saragossa, el rei Jaume II no pogué sostraure's a la pressió dels aragonesos —i gràcies, també, a l'actitud dels ribagorçans— i declarà que la Ribagorça, Sobrarb i la Llitera eren d'Aragó. Els catalans no van acceptar aquesta decisió, però el rei la ratificà perquè d'aquesta manera pagava als aragonesos la fidelitat que li havien manifestat en temps de les desavinences amb la Unió i per la pressió que aquesta mantenia. La Llitera va ser partida a la clamor d'Almacelles fins a la seva confluència amb el Cinca en el seu curs més baix. De res no valgueren les protestes de les poblacions, com ara Calassanç, que manifestaren haver estat poblades «segons costums de Catalunya, no segons els furs d'Aragó» («ad consuetudinem Cataloniae, non ad forum Aragoniae»).

Nogesmenys, el 1332, el rei Jaume II va voler pal·liar els resultats d'aquella decisió adoptant una solució quasi salomònica i va donar la Ribagorça —com a comtat independent— al seu fill, l'infant Pere. El comtat restava lligat al sobirà de la Confederació, tal com establien les Lleis dels Usatges i Costums de Catalunya. Era, certament, una solució incompleta que tampoc no desfeia l'acord pres a Saragossa. L'any 1592 el comtat de Ribagorça va ser incorporat a Aragó per Felip I d'Aragó (II de Castella), mitjançant una permuta feta entre el rei i Francesc d'Aragó i Gurrea —darrer comte de Ribagorça—, després d'un seguit de revoltes. S'ha de tenir en compte que en el comtat de Ribagorça també era inclosa una bona part del territori de l'actual comarca de la Llitera.

Des d'un principi Fraga formà part de la vegueria de Lleida. Amb la caiguda de l'orde del Temple, considerat català, Aragó llançà una gran campanya per a estendre els seus límits per la banda oriental. L'any 1300, com ja s'ha apuntat més amunt, el rei Jaume II cedí a les pretensions aragoneses i situà la línia divisòria a la clamor d'Almacelles, de manera que el Cinca continuà fent de límit al seu curs més baix i la població de Fraga romangué, doncs, adscrita a Catalunya. Guillem II de Montcada fou rebutjat pels aragonesos com a baró d'Aragó pel fet que Fraga era considerada ciutat catalana (1313). En temps del rei Pere el Cerimoniós era famosa la frase d'aquest mateix rei, el qual, provenint de Saragossa, en dir-li Bernat de Cabrera que s'alegrés perquè ja eren a Catalunya, davant de Fraga prorrompé: «Oh, terra beneita, poblada de lleialtat» (1347). El memorial titulat *Ad probandum quod villa de Fraga et eius tenentia intra limites Cathalonie* (1369) també és força eloqüent. A partir de la regència de la reina Maria de Luna, però, s'observa un canvi de definició pel que fa a la consideració de Fraga, «consistencium in regno Aragonum» (1405), tot i que la reina rectifica: «qui aquella tenim com a clau posada entre el regne d'Aragó e principat de Catalunya» (1407). Aquest canvi esdevingué irreversible una vegada que sobrevingué el domini directe dels Trastàmara (1420).

Confraternitat creada en l'edat mitjana a Aragó pels senyors per a defensar-se del rei en cas que aquest no en respectés els furs

La zona sud, amb la comarca del Matarranya, i les ciutats d'Alcanyís i Casp van ser conquerides i repoblades per catalans. La toponímia i la parla de la ciutat d'Alcanyís avui encara en són una prova. Casp fins a finals del segle XVI encara parlava català.

Poc després de la conquesta de Tortosa se'n va restaurar la diòcesi «secudum antiquos limites» i els seus límits incloïen la zona d'Alcanyís i tota la comarca del Matarranya. Saragossa, per a restaurar la seva diòcesi, va fer servir la Itació del rei Vamba, considerada com a falsa per tots els historiadors; però, a més, la van falsificar de nou i hi van incloure Alcanyís i les seves esglésies i les de la zona del Matarranya. Aviat es va declarar un gran conflicte entre el bisbat de Tortosa i el de Saragossa que durà uns cinquanta anys. El rei Pere I hi va intervenir i va fer que els dos bisbats celebressin una concòrdia (1210) per a posar fi a les seves disputes.

A la ciutat d'Alcanyís s'havia instaurat l'orde de Calatrava, castellà i considerat en aquells moments com a aragonès, i, a més, el bisbat de Saragossa era senyor de la zona de Vall-de-roures i Massalió. Pere de Tarroja va ésser el conqueridor d'aquesta zona i de Massalió i el rei, com a compensació, li'n va concedir el senyoriu. Pere de Tarroja va ésser nomenat bisbe de Saragossa, i aleshores tots aquests territoris van passar a dependre, des del punt de vista feudal, del bisbat de Saragossa. En aquestes condicions, malament es presentaven les coses al bisbat de Tortosa, malgrat tenir raó, per a fer prevaler les seves reivindicacions.

El 13 de juny de 1210 Raimon i Gombau, bisbes de Saragossa i Tortosa respectivament, es van reunir per celebrar una concòrdia i finir les disputes que mantenien des de feia anys. En aquesta concòrdia, els prelats i els canonges van establir que el límit comú dels seus bisbats respectivament seria el riu Algars, segons anava des de la penya Gala (sembla que era la penya d'Asnarlagaià, el senyoriu de Vall-de-roures) fins a l'Ebre: «Constituunt ergo unanimiter praefati Episcopi, et jam dicti Canonici, utumque limitem Episcopatum suorum rivum qui dicitur Algars, sicut vadit de penna gala, usque in flumen iberi.»

En favor de la pau i la concòrdia («pro bono pacis et concordie»), Raimon i els canonges de la seu de Saragossa van lliurar a Gombau, bisbe de Tortosa, als canonges de la seva església i als seus successors, perpètuament, totes les esglésies de Cretes i les de tots els seus termes i, a més, les de Calceit, Arenys i Lledó i, també, les de tots els seus termes. D'aquesta manera tan exemplar i pacífica va quedar pactada i establerta la perpètua concòrdia sobre els límits entre el bisbat de Saragossa i el bisbat de Tortosa.

Malgrat tot, els límits civils encara tardaren a establir-se. Durant tot el segle XIII la comarca del Matarranya encara no té una adscripció concreta. Les intromissions d'un cantó o de l'altre hi són constants. Ara bé, l'orde de Calatrava, a poc a poc, es va apoderant de les diverses poblacions i a finals de segle totes les poblacions de la comarca o estan a les seves mans o a les del bisbat de Saragossa.

Amb la caiguda de l'orde del Temple i l'èxit aconseguit amb els límits de la Llitera, Aragó intentarà apoderar-se de les actuals comarques catalanes de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. Després

de moltes disputes es donarà la ratlla del riu Algars com a límit entre Aragó i Catalunya. Això passava a mitjan segle XIV i la frontera es va consolidar definitivament a finals d'aquest segle.

Els límits eclesiàstics van anar per uns altres camins. A la zona del nord, els límits que es van donar a la diòcesi de Lleida coincidien pràcticament amb els civils. La diòcesi de Lleida, exceptuant-ne alguns retocs, va mantenir aquests límits fins fa pocs dies. Concretament fins a l'any 1995, en què les seves parròquies van ser segregades a la diòcesi de Barbastre fent-les coincidir amb els actuals límits civils. A la banda sud, com ja hem vist, Tortosa l'any 1210 va perdre tota la comarca del Matarranya i la zona d'Alcanyís i Casp amb l'excepció de les parròquies d'Arenys, Cretes, Calaceit i Lledó, que va poder conservar fins a l'any 1957.

Resumint, hem de dir que la zona del Matarranya-Alcanyís es va perdre l'any 1210; una bona part de la Llitera, l'any 1300; la comarca del Baix Cinca, a principis del segle XV, i el comtat de Ribagorça, que comprenia la comarca actual de la Ribagorça i l'Alta Llitera, l'any 1592. També s'ha de dir, si es considera des del punt de vista lingüístic, que hi ha tota una zona de nord a sud que avui denominem com a franja de la Franja en què la llengua catalana s'ha perdut definitivament, però hi resten com a prova de la seva anterior catalanitat la toponímia i moltes paraules catalanes que la gent d'aquestes contrades encara usa en el parlar diari. Ens referim a poblacions com les de la vall de Benasc, Campo, Graus, Montsó, Binèfar, Casp, Alcanyís, etc.

La Franja de Ponent com la coneixem avui és una cosa moderna. El nom es va començar a utilitzar a principis de segle. Des de temps llunyans va ser tot un problema per als lingüistes i els historiadors posar-se d'acord en com s'havia de denominar el territori de parla catalana sota els dominis de l'Administració d'Aragó. N'hi havia que parlaven de les «comarques de Ponent», uns altres de la «zona catalana d'Aragó», «la gent catalana d'Aragó», «l'Aragó català», «els aragonesos que parlen català», etc.; i fins i tot algú va denominar el territori amb el nom dramàtic de la «Catalunya irredempta».

A principi de segle, alguns autors ja comencen a denominar aquest territori «Franja de Ponent». Més endavant, la *Gran enciclopèdia catalana* i els grups que, en els primers anys després de la mort del Franco, reivindiquen la cultura i la llengua catalanes a les terres esmentades utilitzen aquest nom; i, finalment, gairebé tothom l'accepta i parla de la Franja de Ponent. En dividir-se l'Estat espanyol en autonomies i crear-se la Diputació General d'Aragó, l'Administració aragonesa va definir aquesta zona com la «Franja oriental de parla catalana» o simplement la «Franja oriental»; però fins avui aquesta administració mai no ha posat problemes en el fet que des de Catalunya o des del punt de vista lingüístic, malgrat que no els agradi, hom la denomini com a Franja de Ponent.